

Fond za humanitarno pravo
dokumentovanje i pamćenje

Komisije za istinu – činjenice i mitovi

Govor Marka Freemana¹

na Drugom regionalnom forumu o tranzicijskoj pravdi pod nazivom "Utvrdjivanje istine o ratnim zločinima i sukobima", održanom u Zagrebu 8. i 9. februara 2007.

Volio bih zapravo započeti s objašnjenjem što su zapravo komisije za istinu, a što one nisu. Čini se da postoji mnogo zabluda koje su i dalje sveprisutne, ne samo u ovoj regiji, pa ću to pokušati pojasniti. Drugo o čemu bih volio malo govoriti jest o mogućim dobrobitima, i naglašavam riječi moguće dobrobiti komisija za istinu. I naravno, mnoge od ovih mogućih dobrobiti su također i moguće dobrobiti suđenja. O tome ćemo više čuti na poslijepodnevnim raspravama. I kao treće, volio bih nakratko govoriti o nekim od ključnih lekcija koje smo naučili od prijašnjih iskustava komisija za istinu iz različitih zemalja poput Čilea, Maroka, Timor-Leste, i naravno Južne Afrike.

Pa, prije no što započnem, volio bih razjasniti jednu stvar, a to je da u ovom svojem predstavljanju ne zagozdam ili pretpostavljam da Hrvatskoj ili bilo kojoj drugoj zemlji u ovoj regiji, ili regiji kao cjelini, treba komisija za istinu. Znam da ima dosta skepticizma u ovoj regiji o tome što komisije za istinu mogu raditi i jesu li one odgovarajuće za ovaj kontekst. Istodobno, moram

reći da sam svjestan i da postoji mnogo nesporazuma o tome što su zapravo te komisije i puno puta kada putujem svijetom ljudi mi kažu: *Ja više volim pravdu* pa nakon toga *Zato ne želim komisije za istinu* ili kažu *Mislim da komisije za istinu nemaju smisla*, premda rad moguće komisije ne bi isključio nastavak suđenja za ratne zločine. Moguće je istodobno podržavati rad komisija za istinu i rad pravosuđa. Dakle, o tome ću govoriti za koji trenutak, ali moja najiskrenija molba je da se sada barem na tren suzdržite od prosuđivanja dok propitujemo neke od važnih osobina komisija za istinu, jer se one zapravo mogu razlikovati od onoga što o njima mislite ili od onoga što ste o njima čuli.

Dakle, što je komisija za istinu? Postoji devet temeljnih karakteristika komisije za istinu. Naglasit ću dvije ili tri jer mislim da su upravo te dvije-tri karakteristike izvor mnogih, ključnih zabluda. Prva karakteristika, u smislu osnovnih temelja komisija za istinu, jest da su komisije istraživačka tijela. One vode istrage. Kada odagnate svu mističnost i odbacite razne ideje o tome što bi one mogle biti, otkrit ćete da svih dosadašnjih trideset komisija, uključujući i onu u Južnoj Africi, istražuju činjenice. One su tijela koja istražuju činjenice. To je njihov primarni cilj, njihovo primarno djelovanje. Druga osobina komisije za istinu jest da je ona službeno tijelo. Tijelo koje je do određene granice službeno osnovano; može biti nacionalno, lokalno ili

1

¹ Mark Freeman je direktor Kancelarije u Briselu Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu.

2 | regionalno, ali ono je osnovano službeno. Istovremeno, a to je druga pojedinost, mislim, ovdje često ima dosta nerazumijevanja. Ona je službeno ustanovljeno tijelo, ali radi miljama udaljena od svojih osnivača, ima određeni stupanj neovisnosti. Naime, naravno da komisija za utvrđivanje istine ne bi bila popularni alat koji zagovaraju mnoge žrtve i preživjeli diljem svijeta ako bi ona bila samo službeno tijelo bez ikakve neovisnosti. Jednako kako su suci službeno imenovani, i komisije za utvrđivanje istine i pravde su službeno imenovane i djeluju s određenim stupnjem neovisnosti ili autonomnosti, dakle, to je vrlo važna karakteristika. Komisije za istinu su privremena tijela, dakle, one ne postoje stalno. Najčešće rade godinu i pol ili dvije godine. Komisije za istinu su usmjerene na počinjene zločine u prošlosti. Policija, državne komisije za zaštitu ljudskih prava, istražni suci i sl. su zaduženi baviti se novim zločinima. Također, komisije za istinu se ne bave bilo kojom vrstom povreda koje su se dogodile u jednom društvu u prošlosti, nego vrlo specifičnim, okrutnim i široko rasprostranjenim povredama, najčešće onima koje uključuju povredu tjelesnog integriteta. Vrlo je važno i da komisije za istinu djeluju unutar konteksta, a ne istražuju izolirani incident. One uzimaju u obzir široki spektar obrazaca počinjenih zlodjela koja su se događala u određenim vremenskim razdobljima. Komisije za istinu, a ovo bih zaista volio naglasiti, usmjerene su na žrtve. To je jedno od glavnih obilježja komisija za istinu. Fokus uloženog vremena, energije i sredstava svake komisije, uključujući one u Južnoj Africi, je na žrtvama. Žrtve su u središtu pozornosti. Zadnjih nekoliko naglasaka, zajedno s već navedenim karakteristikama, definiraju komisije i u teoriji i u praksi. Posljednje dvije karakteristike koje želim spomenuti jesu da je, najprije, komisija za istinu tijelo koje se ustanovljava na području i u kontekstu gdje je počinjena povreda, a ne na nekoj vanjskoj lokaciji. I posljednje, komisija za istinu, poput bilo koje druge istraživačke komisije, završava svoj posao sa završnim izvještajem koji uključuje utvrđene činjenice, a ne presude jer komisije nisu sudovi, i uključuje preporuke za sagledavanje počinjenih zločina, te za programe odštete i za prevenciju budućih zločina i sukoba. Tijelo koje nema sve ove karakteristike nije komisija za istinu.

Volio bih se osvrnuti na iduće pitanje, a to je zašto bismo uopće osnovali komisiju za istinu. Koja je svrha komisije? Zaista je potpuno pošteno postaviti takvo pitanje. Kao što sam rekao na početku, ima više mogućih dobrobiti koje mogu proizaći iz rada komisije za istinu. A one su moguće dobiti jer komisije za istinu i pomirenje nije dobrobit sama po sebi. Imajući ovo na umu, sama činjenica što imamo tu komisiju, ne jamči nam da imamo nepristrano i neovisno tijelo ili nepristranu istragu. Jednako kao što suđenja za ratne zločine mogu biti pravedna ili nepravedna, komisije za istinu mogu biti dobre, loše ili negdje između. Dakle, one nemaju neke zajamčene karakteristike, ali postoji više mogućih dobrobiti za koje smo mi vidjeli da su se ostvarile u različitim situacijama. Očita dobrobit je da će komisija za istinu pridonijeti utvrđivanju istine. Na kraju krajeva, i zove se komisija za istinu. I većina njih to i čini. U najboljim slučajevima, komisije za istinu stvaraju, kako bih ja to opisao, mjerodavan, ne jedini, ekskluzivni, nego mjerodavni zapis prošlih sukoba. Mjerodavan u smislu da postoji većinski, ali ne i univerzalni, dakle većinski konsenzus o glavnim povredama počinjenim u prošlosti. Komisije za istinu u najboljim slučajevima ustanovljuju do neke mjere, zajedničko sjećanje na istinu o žrtvama, svjedocima i počiniteljima. Nadasve, istinu o žrtvama koju bih nazvao, za razliku od Bernarda Shawa, nepristojnom, posramljujućom istinom. Općenito su istine koje su se dogodile žrtvama posramljujuće i kroz njihove oči komisija za istinu razumijeva i objavljuje istinu o prošlosti. I još bih dodao ako to pomaže, da komisija za istinu, a ovdje ponovno mislim da je to važno radi očekivanja od bilo koje komisije za istinu koja bi bila ustanovljena ovdje ili bilo gdje drugdje, na kraju dana, nije ništa drugo nego rendgenska snimka društva koje je bilo bolesno i koje još uvijek može biti bolesno. Ovakva komisija nije lijek, nego dijagnoza. Druga moguća dobrobit komisije za istinu je na području pravde. Komisije za istinu prije svega nadopunjuju, a ne proturječe radu sudova. I one to čine na najmanje tri načina. Općenito govoreći, komisije organiziraju dokumente koje potom prosljeđuju uobičajenim institucijama kako bi se poduzele adekvatne mjere. Komisije za istinu to mogu zapravo činiti dok su

istrage u tijeku. U stanju su kontinuirano osiguravati dokumente koji mogu biti važan izvor dokaza za suđenja. One to dakle mogu činiti, i gotovo uvijek to i čine unutar svojega posla. Komisije za utvrđivanje istine i pravde također mogu pridonijeti pravdi, naravno, tiskajući i izdajući svoje izvještaje u kojima utvrđuju kako individualne tako i institucionalne odgovornosti. Ponavljam, komisije su tijela za utvrđivanje činjenica, one nisu sudovi, njihova zadaća nije donijeti presude, ali mogu svakako pridonijeti pravdi. Konačno, također mogu pridonijeti pravdi čineći ono što, općenito, sudovi ne mogu činiti ili ne čine, a to je primjerice, sastaviti opsežan popis žrtava koji može biti koristan za kasnije programe odštete. U onoj mjeri u kojoj su nacionalni sudovi te zemlje dio problema, komisije mogu postaviti dijagnozu i dijagnosticirati bolesti pravnog sustava kako bi se rad pravosuđa u zemlji mogao poboljšati. Komisije za istinu imaju mogućnost pridonijeti procesu pomirenja i ovdje je vjerojatno i najveća kontroverza i nerazumijevanje o samim komisijama. Prvo što želim reći da više od pola komisija uopće niti nisu imale pomirenje među svojim ciljevima, niti u svom mandatu niti u svom radu. I to je istina. Mislim, postoji niz primjera iz Argentine do Salvadora, do Haitija, Nigerije. Niti jedna od ovih komisija za istinu nije imala pomirenje u fokusu. Čak tamo gdje pomirenje i jest jedan od ciljeva, najčešće je jedan od sporednih ili sekundarnih ciljeva, tj. sporedan ili sekundaran otkrivanju činjenica koji je, ponovno, temeljni interes komisije za istinu. Same komisije za istinu nikad ne bi mogle, naravno, jamčiti pomirenje jer sama istina ne može jamčiti pomirenje. Očito pomirenje zahtijeva mnogo, mnogo faktora, ovisi o mnogo drugih čimbenika, i dugoročan je proces, naravno, i ne želim sada ići u detalje o širokoj teoriji pitanja pomirenja. Ali istina može pridonijeti pomirenju, ali ona sama je nedovoljna. I posljednje što želim reći o mogućim dobrobitima od komisija za istinu, a mislim da ovdje dolazimo do same srži. Smatram da, ukoliko ćemo uopće govoriti o uspješnim ili neuspješnim komisijama, ili uspješnim ili neuspješnim istragama bilo koje vrste, ovakvih komisija ili bilo čega drugog, mislim da je jedan od najboljih doprinosa komisija na području poticanja ozbiljnog, javnog, građanskog dijaloga o počinjenim zločinima.

Ovo je spomenuo jedan od današnjih govornika, kulturu dijaloga. I mislim da sada uveliko uviđamo ovu kulturu dijaloga, ovaj očuvani prostor unutar kojeg se može raspravljati o nekoć delikatnim pitanjima, i istraživati na otvoren način, i dostojanstven način za žrtve. Ovo uveliko vidimo na primjerima komisija za istinu koje održavaju javna saslušanja u kojima se prije svega poštuje žrtva. Tek kroz slušanje iskustava žrtava na televiziji, radiju i slično možemo razumjeti svoju prošlost.

Sada više nemam puno vremena, pa ću samo završiti s dvije ili tri kratke pouke koje smo naučili iz iskustava tridesetak komisija diljem svijeta, i prije no što to učinim, zaista bih volio naglasiti da ne zagovaram komisije za istinu. S time sam zadovoljan. Moj je cilj da samo iskreno rasvijetlim neka pitanja o komisijama za istinu. Dakle, tri kratke pouke. Jedna, naravno očita, jest da komisije za istinu, ako će biti osnovane, moraju odgovarati kontekstu u kojem se nalaze. To je očito ključno i nema recepta za osnivanje komisije za istinu u bilo kojem kontekstu. Istovremeno, ključno je učiti iz iskustava bivših komisija, koliko god one bile drugačije; uspjesi i neuspjesi prošlih iskustava ključni su za razumijevanje i kako bi se izbjeglo ponavljanje istih pogrešaka. U ovom bih smislu volio reći, uvijek mi se činilo da je primjer iz Južne Afrike, kao iskustvo komisije za utvrđivanje istine i pravde, možda najmanje relevantno za ovdašnji kontekst, bilo bi ga najbolje promatrati samo kao jedno od trideset iskustava. Druga bitna stvar koju želim reći je da komisije za istine općenito uspijevaju samo ondje gdje postoji potpora političkog i civilnog društva istodobno. Tamo gdje nedostaje jedan od ovih elemenata, a pogotovo ako nedostaju oba, cijela stvar će propasti, ali ako nedostaje samo jedan od ovih elemenata, vrlo, vrlo malo je vjerojatno da će uspjeti. Samo ću usput ovdje iznijeti primjer bivše Komisije za istinu i pomirenje za bivšu SFRJ. I posljednja pouka, i mislim da je ona vrlo važna, svakako za svaki pravni mehanizam u tranziciji; sudove ili komisije za utvrđivanje istine ili bilo koje drugo tijelo, a to je važnost konzultacija. Načelno, a to je iskustvo svake komisije za istinu, da kredibilitet, lokalno vlasništvo, legitimitet, transparentnost potječe od konzultacija. Konzultiranje to jest savjetovanje

sa svim zainteresiranimima je ključ, i konzultiranje je naravno, značajni smjer. I htio bih reći da je najveća lekcija za nas, one koji radimo u ovom širokom polju tranzicijske pravde ili pitanja suočavanja s prošlošću diljem svijeta, u kontekstu poput ovoga, ali i unutar onih koji su poprilično različiti, da na kraju često otkri-

jemo kako je sam proces bitniji od rezultata, i same konzultacije su ključne iz ovog aspekta. Stoga ću se zaustaviti ovdje.

ZAGLAVLJE: Drugi regionalni forum o tranzicijskoj pravdi: *Utvrđivanje istine o ratnim zločinima i sukobima*